

З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕОЛОГІЧНОГО КОМІТЕТУ ЩОДО ДЕТАЛЬНОЇ ГЕОЛОГІЧНОЇ ЗЙОМКИ ДОНБАСУ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Промисловий розвиток Донецького басейну в післяреформений період супроводжувався його активними науковими геологічними дослідженнями, метою яких було, перш за все, поширення вуглевидобутку та активізація залізничного будівництва. У свій час окремі аспекти цієї проблеми торкалися А. Мюнцера, П. Рубін, Б. Мефферт, Л. Лутугін та ін. У даній статті зроблена спроба акцентувати увагу на діяльності Геологічного комітету в Донбасі на початку ХХ ст. з метою провадження тут детальної геологічної зйомки та складання відповідних геологічних карт.

Так, протягом 1910-1912 рр. Геологічний комітет і рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії вели роботу зі складання загальної геологічної карти Донецького басейну в масштабі 3 версти в 1 дюймі й відповідного геологічного опису. Донецькі гірничопромисловці давно відчували потребу в такій карті; цим пояснюються неодноразові спроби створення гірничопромислової і геологічної карти басейну силами гірничопромисловців (А. Мевіус, Є. Таскин та ін.). Однак можливість створення трьохверстової геологічної карти Донецького басейну з'явилась тільки після того, як Геологічний комітет своїми детальними дослідженнями охопив майже всю територію Донбасу. Діяльність фахівців під керівництвом Л.І. Лутугіна з укладання трьохверстової карти названого регіону була дуже корисною як для ради з'їзду гірничопромисловців, так і для Геологічного комітету.

У 1911 р. у Турині (Італія), на Міжнародній виставці, серед інших експонатів ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії була виставлена в рукописному вигляді геологічна карта Донецького басейну масштабу 1:126 000, складена Л.І. Лутугіним разом з П.І. Степановим і О. Святковим. Поруч з картою був розміщений зведений розріз продуктивної товщі донецького карбону, де були показані всі головні вугільні шари, а також були нанесені родовища залізної руди. На виставці за складання карти Л.І. Лутугіну була присуджена велика золота медаль [1.-С.3054].

Складання трьохверстової карти Донецького басейну, розпочате з'їздом гірничопромисловців Півдня Росії, особливо в 1911 і 1912 рр., сприяло активізації робіт Геологічного комітету з детальної геологічної зйомки Донецького басейну й залучило до цього таких геологів, як В.І. Яворський, Б.Ф. Мефферт та ін.

Під час роботи з'ясувалося, що для наочності й зручності користування описом необхідно скласти десятиверстову карту басейну, створення якої і почали в 1912 р. Обсяг робіт значно збільшився порівняно з початковим планом. На кінець цього року більшість планшетів трьохверстової карти вже були підготовлені до друку. А на кінець 1913 р. всі роботи стосовно складання цієї карти планувалося завершити. На цей же час повинні були опублікувати десятиверстову карту Донецького басейну.

У листопаді 1912 р., на третьому засіданні XXXVII з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, Л.І. Лутугін доповідав про хід робіт зі складання трьохверстової карти й геологічного опису. З'їзд прийняв рішення: по закінченні збирання геологами матеріалів почати видання геологічного опису й десяти- і трьохверстової карт Донбасу [2.-С.6392].

У 1913 р. продовжувалась робота зі всебічного вивчення і опису Донецького басейну (геології, техніки, якості мінерального палива та ін.). Геологічний опис було доручено Л.І. Лутугіну. Одночасно рада з'їзду видавала нову гірничопромислову карту Півдня Росії у масштабі 6 верст в 1 дюймі (1:252 000). Ця карта була складена за даними геологів Л.І. Лутугіна, В.І. Соколова та ін. На неї було нанесено багато нових металургійних підприємств, що виникли за останні роки, а також межі поширення різних сортів вугілля. У 1913 р. була здана до друку основа для десятиверстової карти й у вересні цього ж року почали виготовлення основи для трьохверстової карти Донецького басейну, яку планували

закінчити на початку 1914 р., після чого можна було почати її видання. Однак у зв'язку з відсуненням Л.І. Лутугіна від робіт у Донецькому регіоні ця карта, мабуть, залишилася неопублікованою [3].

На початку ХХ ст. Геологічний комітет активізує науково-дослідні роботи в Донецькому басейні, особливо що стосується мінерального палива. У 1908 р. на XXXIII з'їзді гірничопромисловці порушили питання про якісну характеристику вугілля Донбасу. На цей час металургія Півдня України досягла високого рівня розвитку, і металургійні заводи для забезпечення роботи доменних печей потребували спіклого вугілля. Зазвичай останнє обпалювали в коксобензольних печах у Донецькому басейні, і звідти кокс подавався на заводи. Деякі великі підприємства отримували з Донбасу спікливе вугілля і обпалювали його на місці для отримання коксу. Що стосується залізниць, то вони могли користуватися менш цінними сортами донецького вугілля.

Катерининська залізниця мала спеціальну хімічну лабораторію, де вивчалися проби мінерального палива. Тут досліджувалися проби коксу, антрациту, напівантрациту та інших сортів вугілля. А також проводилися різні випробування останнього. У 1908 р. урядом було видано розпорядження про “Порядок набору проб мінерального палива у складах і лабораторії Катерининської залізниці” [4.-№9.-С.9933-9935, №10.-С.9941, №11.-С.9949-9950]. Це говорить про те, що робота хімічної лабораторії Катерининської залізниці була поставлена надзвичайно широко.

У квітні 1909 р. у Харкові при раді з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії відбулася нарада техніків і вуглепромисловців, де були обговорені два важливих питання: про організацію рятувальної справи в Донецькому басейні і про його опис.

У 1910 р. вийшла друком стаття А. Мюнцера “Возможно ли установление марок для углей Донецкого бассейна и что для этого нужно сделать?” Автор статті підняв питання про те, що необхідно відмовитися від оцінки вугілля на основі вміщення в ньому сірки й золи, що є випадковими домішками у вугіллі. Мюнцера пропонував використовувати для цього вміст летких речовин. Саме вміст останніх у певній кількості характеризує кам'яне вугілля. На його думку, кожний гірничопромисловець повинен зробити аналіз вугілля з власного родовища для визначення вмісту летких речовин, сірки й теплотворної спроможності. Проби вугілля повинні суворо відповідати будові вугільного шара. Такі та інші випробування, на думку автора, будуть дуже цінними як для споживача, так і для промисловців. Наприкінці статті Мюнцера порушив питання про необхідність організації центральної лабораторії при раді з'їзду гірничопромисловців [5.-С.313-316].

У вересні 1910 р. у Катеринославі відбувся з'їзд діячів з гірничої справи, металургії і машинобудування. На цьому з'їзді відомий металург Павло Германович Рубін виступив з доповіддю про випробування кам'яного вугілля, у тому числі вугілля Донбасу. У доповіді Рубін викладає докладну методику проведення різних аналізів і технологічних випробувань вугілля. Стосовно хімічного вивчення донецького мінерального палива автор пропонує провадити проби за шарами, звертаючи основну увагу на характеристику органічної маси. На думку П.Г. Рубіна, якість вугілля повинна бути охарактеризована зі змінами по простяганню і спаданню шарів [6.-С.202-221]. Л.І. Лутугін вказує на доповідь П.Г. Рубіна як на одну з найбільш обґрунтованих і розроблених спроб з'їзду створити план вивчення донецького кам'яного вугілля [7.-С.ІІ-ІІІ].

Систематичне вивчення донецького вугілля, розпочате з'їздом гірничопромисловців Півдня Росії, Геологічний комітет розглядав як доповнення і розвиток робіт з детального вивчення Донецького басейну. Це дослідження, що базується на детальній геологічній зйомці комітету, мало за мету систематичне вивчення особливостей донецького мінерального палива. Результатом дослідження мала стати всебічна характеристика вугілля, з'ясування причин різноманітності сортів донецького мінерального палива і встановлення взаємозв'язку між хімічною якістю останнього й геологічними факторами [8.-Т.ХХІ.-С.123-124].

Наприкінці 1911 р. на II Всеросійському з'їзді діячів з практичної геології і розвідувальної справи, що відбувся в Петербурзі, Л.І. Лутугін зробив доповідь на тему “Геологічні дослідження Донецького кам'яновугільного басейну” з демонстрацією трьохверстової зведеної карти басейну (1:126 000). У наступному 1912 р. Леонід Іванович подав до гірничого департаменту доповідну записку “Організація дослідження вугілля Донецького басейну”; у ній детально розроблена методика відбору проб вугілля, розподіл їх на групи, а також програма хімічних досліджень, технічних аналізів вугілля [9.-С.162-171].

Л.І. Лутугін також розробив план організації лабораторії ради з'їзду, що була створена згідно з постановою XXXVI з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії (1911 р.). Ця лабораторія почала діяти в Харкові в 1912 р.; її завідувачем став найвідоміший вуглехімік Веніамін Скієвич Крим.

Дослідження вугільних шарів Донбасу було розпочате 1911 р. із Центрального (або Горлівського) району. Роботи велися Б.Ф. Меффертом під загальним керівництвом Л.І. Лутугіна. Хімічні дослідження вугілля проводилися в організованій радою з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії спеціальній лабораторії при Макіївській центральній рятувальній станції. У лабораторії аналізи вугілля здійснювалися з літа 1911 р. до осені 1912 р. Після влаштування в Харкові постійної лабораторії при раді з'їзду гірничопромисловців усі хімічні роботи з дослідження мінерального палива були перенесені до Харкова, де і проводилися під керівництвом В.С. Крима [7.-С.ІІІ].

У 1913 р. Б.Ф. Мефферт під керівництвом Л.І. Лутугіна розробив програму геологічного й хімічного дослідження вугілля Донецького басейну, яка була затверджена Геологічним комітетом у травні 1913 р. [10.-С.257-270]. Цей план повторює, розвиває і деталізує основні положення, викладені Л.І. Лутугіним у його доповідній записці “Організація дослідження вугілля Донецького басейну” [9.-С.162-171].

Названа програма складається з двох частин: геологічної (процеси накопичення та утворення вугільної речовини, природа вугілля тощо) і хімічної (дослідження фізичної природи вугілля, органічної та мінеральної частини вугілля тощо). Б.Ф. Мефферт вважав за необхідне продовжувати геолого-хімічне вивчення донецького мінерального палива з метою наукового висвітлення деяких важливих геологічних питань [10.-С.270].

Важливе значення мало також дослідження жильних родовищ у Донецькому басейні. Так, жильні родовища, їх геологія і мінералогічний склад вивчалися Йосипом Августовичем Морозевичем (1865-1911) і Яковом Володимировичем Самойловим (1870-1925).

У 1901 р. Й.А. Морозевич проводив дослідження південно-руської кристалічної смуги в Олександрівському повіті Катеринославської губернії і в Таганрозькому окрузі Війська Донського [8.-Т.XXІ.-С.76]. У даному окрузі кристалічні породи розвинені між річками Кальміусом і Грузьким Єланчиком. У східному, південно-східному й північно-східному напрямках вони приховуються під третичними відкладами, а на заході примикають до маріупольських гранітів. Результати робіт 1901 р. опубліковані Й.А. Морозевичем в “Известиях Геологического комитета” [11.-С.555-574].

У 1902 р. Й.А. Морозевич досліджував умови залягання вивержених гірничих порід у південній частині Донецького басейну, поширених у межах Таганрозького округу [8.-Т.XXІІ.-С.251-252]. Ці породи тягнуться одною неширокою смугою зі сходу на захід, починаючи від м. Олександрівсько-Грушевського на р. Грушевки до с. Бешове на р. Кальміусі, у 60-65 км від узбережжя Азовського моря. У межах Маріупольського повіту окремі виходи вивержених порід спостерігаються за середньою течією р. Сухої Волновахи. На думку Й.А. Морозевича, смуга поширення жильних порід, що проходить по південній межі Донбасу, не має ніякого видимого зв'язку з Приазовським кристалічним масивом [12.-С.1-29].

Й.А. Морозевич дійшов висновку, що вторгнення жильних порід у кам'яновугільні утворення на заході й сході вищеназваної смуги було викликано одними й тими ж дислокаціями; тому можна було припускати наявність аналогічних порід і в інших серединних частинах цієї смуги [12.-С.28-29].

Детальне вивчення мінералогії жильних родовищ Донбасу було проведено відомим мінералогом професором Московського університету Я.В. Самойловим. Влітку 1904 р. він був відряджений С.-Петербурзьким мінералогічним товариством у Донецький басейн з метою проведення експедиції в область Нагольного кряжа для збирання мінералогічного матеріалу. Окрім власних зборів, у розпорядженні Я.В. Самойлова опинилося кілька мінералогічних колекцій Нагольного кряжа, що були передані йому Ф.М. Чернишовим, які він власноруч зібрав під час найбільш інтенсивних гірничих розробок у Нагольному кряжі, В.І. Вернадським – з Мінералогічного кабінету Московського університету та іншими геологами.

Результатом вивчення жильних мінералів і руд Нагольного кряжа стала монографія Я.В. Самойлова “Минералогия жильных месторождений Нагольного кряжа” (1908 р.). У цій праці автор робить докладний історичний огляд усіх попередніх робіт з вивчення жильних родовищ Донецького басейну. Описує залягання і будову всіх нагольчанських жил і при цьому зазначає, що повна відсутність гірничих виробок є серйозними несприятливими обставинами, які перешкоджають вивченню цього родовища. Усього Яковом Володимировичем описано 36 мінералів [13.-С.3-22].

Як вказує академік Андрій Дмитрович Архангельський (1879-1940), книга “Минералогия жильных месторождений Нагольного кряжа” є одною з найвидатніших праць Я.В. Самойлова. Вона була прийнята фізико-математичним факультетом Московського університету як докторська дисертація [14.-С.5-11].

Я.В. Самойлов, детально вивчивши мінералогію жильних родовищ Нагольного кряжа, дійшов висновку про безперспективність останнього, як поліметалічного родовища, у промисловому відношенні [13.-С.83-84]. Отже, дослідник дає негативну оцінку Нагольчанському поліметалічному родовищу, про що говорять наступні слова автора: “...немає сумніву, що припинення розробок різних жил було пов’язане або з вклинюванням, або з ускладненням їх залягання, або зі значним збідненням розроблюваних жил. Ця загальна доля всіх гірничих робіт, що відбувалися на жильних родовищах Нагольного кряжа, навряд чи може викликати довіру до його великого гірничопромислового значення” [13.-С.85].

Таким чином, детальна геологічна зйомка Донецького басейна на початку ХХ ст., що проводилася під керівництвом Геологічного комітету, мала велике значення для розвитку вуглевидобутку й гірничої справи взагалі. Це позитивно впливало на процес індустріалізації як в регіоні, так і на всьому Півдні України.

Джерела та література

1. Отдел Совета съезда горнопромышленников Юга России на международной выставке в Турине в 1911 г. // Горнозаводское дело. – 1911. – №44-45.
2. Горнозаводское дело. – 1912. – №47-48; №49.
3. Труды XXXVIII съезда горнопромышленников Юга России. – Харьков, 1914. – Т. II.
4. Порядок набора проб минерального топлива в складах и лаборатории Екатерининской дороги // Горнозаводской листок. – 1908.
5. Мюнцер А. Возможно ли установление марок для углей Донецкого бассейна и что для этого нужно сделать // Горнозаводское дело. – 1910. – №9.
6. Рубин П.Г. К вопросу об испытании каменных углей и в частности углей Донецкого бассейна // Горный журнал. – 1911. – №8.
7. Мефферт Б.Ф. Ископаемые угли Донецкого бассейна / Предисл. Л.И. Лутугина. – Харьков, 1915. – Вып. I. Угли Центрального района
8. Отчет о состоянии и деятельности Геологического комитета // Известия Геолкома за 1911 г. – 1912.
9. Лутугин Л.И. Избранные труды по геологии Донецкого бассейна / Отв. ред. И.Т. Швец. – К., 1956.

10. Мефферт Б.Ф. Программа геологического и химического исследования Донецкого бассейна // Известия Геолкома. – 1913. – Т. XXXII. – Протоколы.
11. Морозевич И.А. Геологические наблюдения, произведенные в Александровском уезде и Таганрогском округе летом 1901 г. // Известия Геолкома. – 1901. – Т. XX.
12. Морозевич И.А. О некоторых жильных породах Таганрогского округа. – СПб., 1903.
13. Самойлов Я.В. Минералогия жильных месторождений Нагольного кряжа. – М., 1908.
14. Архангельский А.Д. Яков Владимирович Самойлов (некролог) // Самойлов Я.В. Биолиты – Л., 1929.

SUMMARY

The article reveals the Geological Committee activity devoted to detailed geological survey of Donetsk basin at the beginning of the XX cent. There has been underlined that geological research played the great role in coal-mining development in general. The author makes a conclusion that it influenced in positive way to the process of industrialization both in region and in all Southern Ukraine.

О.А. Пуріс

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА МЕЦЕНАТСТВО: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС

Формування ринкової економіки в Україні повернуло до життя підприємництво – тип господарювання, сутністю якого є вільна самостійна діяльність, пов'язана з ризиком з метою одержання прибутку. Аналіз процесу реформування господарської системи виявляє його повільні темпи, прорахунки та помилки, брак спеціалістів з ринковим менталітетом. Не випадково, що в Посланні до Верховної Ради Президент України наголошував, що прискорення розвитку малого і середнього підприємництва потребує активної та цілеспрямованої державної підтримки [1.-С.120]. Адже світовий та вітчизняний досвід свідчать, що малий та середній бізнес – це додаткові робочі місця, швидке наповнення внутрішнього ринку товарами та послугами, шлях до вирішення багатьох соціальних проблем.

Позитивні тенденції, що намітилися у розвитку вітчизняного приватного підприємництва, актуалізували звернення до історії проблеми, пов'язаної з підприємницьким успіхом, – меценатства. Дефініція “меценатство” походить від імені багатого римського дипломата, приятеля імператора Гая Юлія Цезаря Октавіана Августа – Гая Цільнія Мецената, який був шанувальником мистецтв, поетом і витрачав значні кошти на придбання творів мистецтва, матеріально підтримував молодих поетів (Вергілія, Горация, Проперція). Своєю діяльністю він знесмертив своє ім'я, зробив його загальним.

Синонімами поняття “меценатство” є філантропія (від гр. *phileo* – люблю, *anthropos* – людина), спонсорство, український варіант – добродійність, доброчинність – діяльність щодо допомоги тим, хто її потребує.

В умовах панування планової економіки меценатство не мало підґрунтя для існування. Тож радянська історіографія майже не торкалась проблем історії благодійництва.

Історики, соціологи та краєзнавці зробили перші кроки у дослідженні історії українського меценатства. Сучасна історіографія цієї проблеми репрезентована роботами відомого краєзнавця, журналіста В. Ковалинського [2], письменника М. Слабошпицького [3], збірником статей “Подвижники й меценати”, підготовленим в Інституті історії України НАН України [4], та окремими публікаціями в періодичній пресі. Як правило, їх автори